

ŞANGAY ÜLKELERİNDE DİŐ TİCARET AÇIĞI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat BALIKÇIOĞLU¹

ÖZET

Uluslararası sistemin güvenli ve istikrarlı olup olmadığı analiz edilirken tarihî dönemler göz önünde bulundurularak Őu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: İkinci Dünya SavaŐı öncesi dönem kısmî güç dengesi ile göreceli olarak güvenli bir dönemdi. Buna karŐın, Soğuk Savaş dönemi nükleer silahlar nedeniyle güvensiz ama nispeten istikrarlı bir dönemdi. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise uluslararası sistemdeki güvenlik-istikrar algısı kökten değişirken dünya hem istikrarsız hem de güvensiz bir hale gelmiştir. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden yeni devletlerin güvenlik kaygıları bölgedeki uluslararası örgüt sayısının büyük oranda artmasına yol açmıştır. Bütün bu örgütler aslında SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede oluşan siyasi boşluğun doldurulması ve bölgenin sahip olduğu yeraltı kaynakları ile ticaret potansiyelinden faydalanmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu örgütler arasında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), amaçları ve etkinliği bağlamında diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı ŞİÖ'ye üye ülkelerde dış ticaret açığı üzerinde döviz kurunun etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada bağımlı değişken olarak dış ticaret açığı veri seti ile açıklayıcı değişken olarak döviz kuru değişkeni kullanılmıştır. 1997-2021 dönemini kapsayan veriler ile Panel ARDL analiz yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda uzun dönemde döviz kuru ile dış ticaret açığı arasında anlamlı ve negatif bir ilişki elde edilirken kısa dönemde anlamlı sonuç görülmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, Döviz Kuru, Dış Ticaret, Panel Veri Analizi.

¹ Cumhuriyet Üni., İktisadi ve İdari Bil. Fak., ORCID ID: 0000-0002-8642-9013, balikcioglu@cumhuriyet.edu.tr
Araştırma Makalesi/Research Article, GeliŐ Tarihi/Received: 01/09/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 11/10/2023

FOREIGN TRADE DEFICIT AND THE RELATIONSHIP OF EXCHANGE RATE IN SHANGHAI COUNTRIES

Assist. Prof. Nevzat BALIKCIOGLU

ABSTRACT

While analyzing whether the international system is safe and stable, it is possible to make the following assessment by considering historical periods: The period before the Second World War was a relatively safe period with a partial balance of power. In contrast, the Cold War era was an insecure but relatively stable period due to nuclear weapons. In the post-Cold War period, while the perception of security and stability in the international system has radically changed, the world has become both unstable and insecure. Especially after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the security concerns of the new states that declared their independence in Central Asia led to a large increase in the number of international organizations in the region. All these organizations were actually established to fill the political vacuum in the region after the collapse of the USSR and to benefit from the underground resources and trade potential of the region. Among these organizations, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) differs from the others in terms of its aims and effectiveness. The aim of this study is to reveal the effect of exchange rate on foreign trade deficit in SCO member countries. For this purpose, the foreign trade deficit data set was used as the dependent variable and the exchange rate variable was used as the explanatory variable. Panel ARDL analysis method was applied with the data covering the period 1997-2021. As a result of the study, a significant and negative relationship was obtained between the exchange rate and foreign trade deficit in the long run, but no significant results were observed in the short run.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Exchange Rate, Foreign Trade, Panel Data Analysis.

GİRİŞ

Soğuk savaş sonrasında Çin ve Rusya Federasyonu Orta Asya'daki çıkarlarının bu coğrafyada yer alan ülkelerle ilişkilerini güçlendirmekten geçtiğini gördükleri için kurulmasına önderlik ettikleri ŞİÖ ile dünyada tek hegemon güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölgede egemenliğini kırmayı hedeflemişlerdir.

Dünyada nükleer güce sahip olduğu bilinen dokuz ülkeden dördüne (Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan) ve iki üyesi (Rusya, Çin) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) beş daimi üyesi arasında bulunan ŞİÖ, temel felsefe olarak 'çok kutuplu bir dünya' ilkesine dayanmakta ve "Dünya Batı'dan Büyüktür" gerçeğini seslendirmektedir. Diğer taraftan örgütün, üye ve gözlemci üye olarak bünyesine kattığı ülkelerin coğrafi dağılımına bakıldığında bu yapılanmanın uluslararası ölçekte bir teşkilat olmak istediğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2014:249-268).

Ekonomilerin küreselleşmesi, beraberinde ülkeler arasındaki iletişimi ve aynı zamanda birbirlerinden daha hızlı etkilenmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla bir ülkede meydana gelen ekonomik problemler yalnızca o ülkeyi değil birlikte ticaret yaptığı diğer ülkeleri de etkilemektedir (Yücesan vd.2017:1289-1290).

ŞİÖ'ye üye olan ülkeler arasında da bölgesel işbirliği ve ekonomik entegrasyonunun bir yansıması olarak dış ticaret ve döviz kuru ilişkileri, büyük önem taşımaktadır. Örgüte üye ülkelerin arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, ticaret hacminin artırılması ve işbirliğinin güçlendirilmesi hedeflenmekte, dolayısıyla dış ticaretin önemi oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Nitekim üye ülkeler birbirlerinin önemli ticaret partnerleri konumundadır. Çünkü dış ticaretin artırılması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın teşvik edilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla beraber ŞİÖ ülkeleri, enerji ve doğal kaynaklar açısından zengin bölgelerde yer almaktadır. Bu nedenle enerji kaynaklarının ve diğer doğal kaynakların etkili ve sürdürülebilir bir şekilde dış ticaret yoluyla paylaşılması, ülkelerin enerji güvenliğini artırabilir ve ekonomik büyümelerine katkı sağlayabilir. Bu da üye ülkeler arasında ticaretin artırılmasına, yatırım fırsatlarının genişlemesine yol açabilir. Üye ülkeler arasında altyapı projeleri, endüstriyel işbirlikleri ve diğer sektörlere yönelik yatırımların artması, ekonomik entegrasyonu ve işbirliğini de güçlendirebilir. Aynı zamanda ŞİÖ ülkeleri, farklı ekonomik yapıları ve potansiyel pazarları da temsil eden bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler arasındaki dış ticaret, farklı ürün ve hizmetlerin geniş bir yelpazede pazarlanmasını sağlayarak ticaret çeşitliliğini artırabilir. Aynı zamanda dış ticaret teknoloji transferi ve bilgi paylaşımını da teşvik edebilir. Üye ülkeler arasında teknoloji ve bilgi alışverişi, inovasyonu destekleyerek ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Nitekim ŞİÖ üye ülkeler arasındaki dış ticaretin artırılmasını, ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesini ve üye ülkelerin ekonomik potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmeyi amaçlayan önemli bir örgüttür.

Bu önem ışığında çalışmanın amacı, ŞİÖ üyesi olan ülkelerde döviz kurunun dış ticaret açığı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada 1997-2021 dönemine ait veriler kullanılarak Panel ARDL analiz yöntemi uygulanmıştır. Panel ARDL analiz yöntemi kullanılarak güncel veriler ışığında bu konuda ŞİÖ ülkelerini kapsayan daha önce bir çalışma bulunmaması ve böylece yapılacak olan yeni çalışmalara da katkı sağlayacağı beklentisi çalışmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır.

1. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN GELİŞİMİ

Küresel teşkilatların bölgesel sorunların çözümünde etkin olamayışı nedeniyle devletler, ekonomik ve siyasi motiflerden dolayı bölgesel işbirlikleri kurma eğilimi göstermektedirler. ŞİÖ'nün temelleri de aslında henüz SSCB dağılmadan önce 1989 yılında Çin ve SSCB arasında 19. yüzyıla kadar uzanan sınır sorunlarının halledilmesi ve sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemler alınması için yapılan ikili görüşmelere dayanmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu ve Çin ilk olarak 1994 yılında güvenlik alanında iş birliği ve strateji oluşturmak için "Yapıcı Ortaklık" adı altında bir araya gelmişlerdir. Bu iki büyük gücün arasında başlayan yakınlaşma ve işbirliği kısa sürede çok taraflılığı esas alan bölgesel foruma dönüşmüştür (Haas, vd, 2007:7). Nitekim 26 Nisan 1996 tarihinde ilk zirvede Örgüt Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından, üye ülkeler arasındaki sınır bölgelerinin silahsızlandırılması bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi, kuvvet indirimi ve güvenin artırılması amacıyla "Şanghay Beşlisi" adıyla kurulmuştur.

Örgütün Haziran 1997'de Moskova'da yapılan ikinci zirvesinde bölgede yeni bir güvenlik modeli geliştirerek istikrar ve huzurun tesis edilmesi konusunda, devletler mutabakata varmışlardır. 1998'deki zirvede ilk defa ekonomik işbirliği konusundaki anlaşmalar daha ön plana alınmış ve bölge kalkınmasını sağlamak için ekonomik işbirliğine gerek olduğu vurgulanmıştır.

1999 yılında Bişkek'te gerçekleştirilen dördüncü toplantının ana gündemi ise üyelerin ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni kurma çabalarına karşı seslerini yükseltmeleri olmuştur (Yuan, 2010: 857).

Duşanbe'de gerçekleştirilen beşinci toplantıda, bölgesel güvenlik, ayrılıkçı hareketler ve terörizme karşı ortak tavır alınması konularında kararlar alınmıştır. 2001 yılında Çin'in Şangay kentindeki toplantıda altıncı üye olarak Özbekistan da katılmıştır. Bu devletlerarası toplantıda hükümetler arası örgüt statüsündeki yapı örgütsel ve normatif yapıya kavuşarak Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüşmüştür. 2002 tarihinde Petersburg'da yapılan toplantıda örgütün ana sözleşmesi, örgütün amacı, ilkeleri, yönetim yapısı, işleyiş usulleri belirlenmiştir (WU, 2008:111).

Mayıs 2003 yılında Moskova'daki zirvede ŞİÖ'nün ilk genel sekreteri atanmıştır. Bu zirve bütçe oluşturma mekanizmasına ilişkin belgelerin imzalanması açısından önemlidir. 2004 yılında örgüt Taşkent zirvesinde gözlemci ülke mekanizmasını yürürlüğe koymuş ve bu süreçte ilk gözlemci ülke Moğolistan olmuştur (Özdaşlı, 2012:110). Ayrıca Çin'in üye ülkelere kredi imkânı sunma fikri benimsenmiştir. ŞİÖ İş Kurulu ve ŞİÖ İş Kalkınma Fonu gibi oluşumların kararı alınmıştır (Kessikbayev, A. 2012:13).

2005 yılındaki Astana Zirvesinde İran, Hindistan ve Pakistan gözlemci ülke olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, örgütü bölgesel ölçekte ekonomik ve güvenlik işbirliği örgütüne dönüştürmüştür. Örgütün 2008 yılı Duşanbe zirvesinde, "Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler" kabul edilmiştir. 2009 yılında ise zirve Rusya'da toplanmış, Sri Lanka ve Belarus "Diyalog Ortağı" olarak kabul edilmiştir. Zirvede bu ülkelere toplantılara katılabilme hakkı tanınmış ancak karar alma ve imza atma gibi haklar tanınmamıştır (Eren 2017:82). Haziran 2011 Zirvesi Astana zirvesinde ŞİÖ'nün bloksuz ve eşitlik çerçevesinde küresel refahı hedefleyen bir örgüt olduğu ifade edilmiştir.

2012 Pekin Zirvesi, Türkiye'ye ŞİÖ Diyalog Ortağı statüsünün verildiği önemli bir zirve olmuştur. ŞİÖ'nün karşılıklı refahı üst düzeye çıkartabilmesi için "Enerji, Finansman, Gıda ve Ulaşım" içeren dört alanda işbirliğinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır (Ekemenli 2013:36). 2013 Bişkek Zirvesinde ise ŞİÖ ülkeleri arasında ticaret, ekonomi ve yatırım faaliyetlerinin geliştirilmesi için Kalkınma Fonu'nun kurulması ile ilgili çalışmanın önemi vurgulanmıştır.

Eylül 2014 tarihli Duşanbe zirvesinde ekonomik işbirliği, Orta Doğu ve Avrasya'da yaşanan istikrarsızlık ve bölgesel güvenliğe etkileri konularının dışında örgütün 2025 yılına kadar gelişimine yön verecek taslak strateji de toplantıda onaylanmıştır (Kessikbayev, A. 2012:14).

Örgütün Temmuz 2015 tarihinde gerçekleştirdiği zirvede "Terörizm, Ayrılcılık ve Aşırıçılıkla Mücadele Programı" belgeleri onaylanmış, Belarus'a gözlemci statüsü, Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal'e diyalog ortağı statüsü verilmesi de kabul edilmiştir (Amirbek, A. 2016: 2). Haziran 2017 Astana zirvesinde, Hindistan ve Pakistan'ın yedinci ve sekizinci üye olarak katılımı onaylanmış böylece örgüt, nüfus, coğrafya ve ekonomi açısından daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur.

ŞİÖ'ye üyelik üç aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar; diyalog ortağı, gözlemci üye ve tam üye şeklindedir. Sınırları Kuzey Buz Denizinden Hint Okyanusuna ve Doğu Avrupa'dan Güney Çin Denizine kadar devasa bir coğrafyada uzanan örgüte "diyalog ortağı" statüsünde üye olan devletler Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Türkiye, Mısır, Katar ve Nepal'dir. Afganistan, Moğolistan ve Beyaz Rusya "gözlemci üye" statüsünde üye olan devletlerdir.

Örgütün Haziran 2018 tarihindeki zirvesi Çin'de yapılmıştır. Toplantının en önemli maddeleri, taraflar arasındaki güvenlik ve serbest ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik işbirliğinin artırılmasıdır (Özalp 2019:3446). 2019 zirvesinde örgütün bölgedeki etkinliği, kurumsal gelişimi, internet ve bilgi güvenliği, ulaşım, lojistik, Afganistan'ı tehdit eden sorunlar ile mücadele ve güvenlik alanındaki iş birliği konularına ağırlık verilmiştir. Eylül 2021 tarihinde Duşanbe'de düzenlenen Liderler Zirvesi'nde ise İran dokuzuncu üye olarak ilan edilmiş; Suudi Arabistan, Mısır ve Katar'a diyalog ortağı statüsü verilmiştir.

Zirveler, ŞİÖ'nün kurumsal yapısını ve kuruluş amacını meydana getirmiştir. Bu zirvelerde bir nevi örgütün anayasası oluşturulmuştur. Her zirve çok çeşitli ve bir öncekinden daha kapsamlı konuları ihtiva etmiş ve kendisinden sonraki zirvenin altyapısını oluşturmuştur (Altundağ,2016:109).

ŞİÖ, yapısal özellikleriyle Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi geleneksel bölgeselcilik anlayışından ayrılmaktadır. Geleneksel bölgecilik siyasi değerler ve ekonomik sistemler ile birlikte ülkeler arasında ortak bir kültür, medeniyet ve tarih anlayışını tesis etmeyi amaçlarken "yeni bölgeselcilik" anlayışı "Şangay Ruhu" kavramında özet ifadesini bulduğu ve Soğuk Savaş sonrası düzenin bir eseri olarak ASEAN (Association of Southeast Asean Nations)

örneğinde görüldüğü serbest ticareti esas almaktadır (Chung,2004:992). Ayrıca geleneksel bölgeselcilik, ülkelerin nihai hedef olarak federasyona gitmeleri, siyasi bağımsızlıklarından vazgeçmeleri anlamına gelirken “yeni bölgeselcilik” anlayışı örgüt üyelerinin bağımsızlıklarına ve iç işlerine saygı prensibi doğrultusunda eşit birer devlet olmalarına vurgu yaparak farklı siyasi, kültürel ve dini inançları olan ülkeleri serbest ticaret ve sermaye etkileşimi faaliyetleri amacıyla bir araya getirmeyi hedeflemektedir (Weitz,2006:40)

Diğer bir ifadeyle ŞİÖ, üye ülkeler arasındaki medeniyet ve toplumsal yapı farklarının ötesine geçerek bütünleşebilmeyi ve böylelikle soğuk savaş tarzı ayrışmacı zihniyeti ve güç politikasını terk etmeyi esas almaktadır (Wu,2005:4209).

2. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYESİ ÜLKELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERİ

2008 ekonomik krizinden sonra dünya ticaretin ağırlık merkezi daha çok Çin, Hindistan, Japonya ve Rusya'nın başını çektiği Asya Pasifik ve Avrasya'ya kaymıştır. Avrasya'nın %74'ü ŞİÖ sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle ŞİÖ bölgesel örgüt bağlamında yaklaşık 36.000.000 kilometre kare ile dünyanın en büyük coğrafi alanını kapsamaktadır.

Dünyadaki en geniş coğrafya ve nüfusa sahip bölgesel örgüt olan ŞİÖ ülkelerin tamamının nüfusu, 3,3 milyarlık bir rakama ulaşmaktadır ki bu da bütün dünya nüfusunun %42'sine tekabül etmektedir. Gözlemci ve diyalog ortağı devletlerle birlikte ise yaklaşık 3,4 milyarı bulmakta bu da dünya nüfusunun %45'ine denk gelmektedir. Örgütün nüfusunun gelecek 10 yıl içerisinde, dünya nüfusunun yarısına ulaşması muhtemel gözükmektedir ki bu da üretim ve tüketim demektir.

ŞİÖ üyesi ülkeler ile diyalog ortağı ve gözlemci ülkeler küresel petrol rezervlerinin yaklaşık %25'ine, doğalgaz rezervlerinin %50'den fazlasına, kömür rezervlerinin %35'ine ve dünya üzerinde kanıtlanmış uranyum kaynaklarının da yaklaşık yarısına sahiptirler (Alimov,2020). Aşağıda Tablo 1'de, ŞİÖ'ye üye ülkelerin sahip olduğu ekonomik ve coğrafi verileri göstermektedir.

Tablo 1: Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerle İlgili Bazı İstatistikî Bilgiler (2021)

Ülke	Yüzölçümü (Km2)	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar\$)	KBMG (Bin\$)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	İhracat (milyar\$)	İthalat(Milyar\$)
Çin	9.600.000	1412,36	17734,06	12,56	8,11	4,37	4,82	3554,10	3091,26
Rusya	17.075.400	143,45	1778,78	12,19	4,75	16,47	5,01	549,16	379,08
Kazakistan	2.724.900	19,00	197,11	10,37	4,30	13,93	4,90	66,12	47,30
Kırgızistan	199.900	6,69	8,54	1,28	3,61	15,97	9,10	3,30	5,90
Özbekistan	447.400	34,92	69,24	1,98	7,42	13,56	7,16	16,47	27,79
Tacikistan	143.100	9,75	8,75	0,90	9,20	7,88		2,16	3,13
Hindistan	3,287,000	1407,56	3176,30	2,26	8,68	9,97	5,98	677,78	758,87
Pakistan	796,095	231,40	348,26	1,51	6,49	10,21	4,35	31,54	62,66
İran	1,648,000	87,92	359,71	4,09	4,72	56,32	11,46	82,01	77,46

Kaynak: TÜİK, IMF 2023

2021 yılı verilerine göre ŞİÖ'ye üye ülkeler 23,6 trilyon dolar GSYİH değeri ile dünya GSYİH'sinin %25'ine sahiptir. Ayrıca toplamda 4,999 milyar dolar ihracat rakamıyla dünya ihracatının %22'sine, toplamda 4,453 milyar dolar ithalat rakamıyla dünya ithalatının %19'una sahiptir. Aynı yıl AB'de işsizlik oranı ortalama %14, ŞİÖ üyesi ülkelerde %5,8'dir. En yüksek işsizlik oranına sahip ülkeler İran ve Kırgızistan iken en düşük paya sahip ülkeler Pakistan ve Çin'dir. Türkiye'nin ise 2021 yılındaki işsizlik oranı %11,3'dür.

AB'nin enflasyon oranı 2021 yılında ortalama %5,3, ŞİÖ'de ise %16,4'dür. En yüksek orana sahip ŞİÖ ülkeleri İran ve Rusya'dır. En düşük paya sahip ülkeler ise Çin ve Tacikistan'dır. Türkiye'nin ise 2021 yılındaki enflasyon oranı %36,8'dir. Diğer taraftan 2021 verilerine göre Çin, Rusya, Kazakistan ve İran dış ticaret dengesi fazla verirken, diğer üye ülkeler açık vermektedir.

3. TÜRKİYE VE ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ İLİŞKİLERİ

Türkiye, 2005 yılından beri ŞİÖ üyeliği için çabalamaktadır. Türkiye'nin NATO müttefiki olması ve AB üyeliği için müzakereler yürütmesi nedeniyle 2005 yılındaki üyelik başvurusu Çin'in karşı çıkması sonucu kabul edilmemiş ancak 2012 Pekin zirvesinde oy birliği ile "Diyalog Ortağı" olma başvurusu kabul edilmiştir. Bu mekanizmanın anlamı ve gücünü açıklamak gerekirse; Şanghay Teşkilatı için, Diyalog Ortağı ülke "Gözlemci Ülke" statüsünün altında, "Misafir Katılımcılar" statüsünün ise üzerinde yer almaktadır.

Ancak yakın zamanda Türkiye'nin Batı ile yaşadığı krizler sonrası Çin'in de Türkiye'nin üyeliğine bakışı olumlu anlamda gelişmeye başlamıştır. Nitekim 2017 yılında ŞİÖ'nün alt organizasyonlarından Şanghay Enerji Kulübü'nün dönem başkanlığı örgütün tam üyesi olmamasına rağmen Türkiye'ye verilmiştir (Mere, 2021:82). ŞİÖ üyeliğinin Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar şunlardır:

-Rusya, Çin ve Hindistan gibi devletlerle siyasi ortaklıklar tesis edecek olan Türkiye'nin AB ülkelerine bağımlı bir dış ticaret politikanın dışına çıkarak yeni pazarlara açılma ve dış ticaretini daha fazla geliştirme imkânına ulaşabilecektir. Nitekim son 20 yılda Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde ŞİÖ üyelerinin payı 2000'de %10, 2005 'de %13, 2010'da %22, 2016'da %21,4 ve 2021'de %20 civarında gerçekleşmiştir.

-Şanghay İşbirliği Örgütüne üyelik sayesinde Türkiye Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini daha fazla geliştirme fırsatı bulmuş olacaktır.

4. TÜRKİYE’NİN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİYLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Türkiye’nin 2021 yılı itibariyle ihracatı 225 milyar dolar, ithalatı ise 271 milyar dolardır. Tablo 2’de Türkiye’nin en çok dış ticaret yaptığı ülkeler ve söz konusu ülkelerin Türkiye’nin ihracat ve ithalatındaki payları yer almaktadır. Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya’dır. İthalat yaptığı ülkeler arasında ise Çin ilk sırada, Rusya ise ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle 1996 yılından itibaren Çin ve Rusya’dan yapılan ithalat sürekli artmıştır. 1996 yılında Rusya ile 1,9 milyar dolar olan ithalat, 2021 yılında yaklaşık 29 milyar dolara, Çin’den yapılan ithalat ise 32 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 2: Türkiye’nin İhracat ve İthalat Ortakları (2021)

İhracat Ortağı	Milyar \$	Pay (%)	İthalat Ortağı	Milyar \$	Pay (%)
Almanya	19,311	8,6	Çin	32,238	11,9
ABD	14,720	6,5	Rusya	28,959	10,0
Birleşik Krallık	13,703	6,1	Almanya	21,726	8,0
İtalya	11,473	5,1	ABD	13,147	4,8
Irak	11,125	4,9	İtalya	11,562	4,3

Kaynak: TÜİK, 2023

Aşağıda Tablo 3’te Türkiye’nin ŞİÖ ülkeleriyle 2021 yılında gerçekleştirdiği dış ticaret göstermektedir. Buna göre ŞİÖ ülkelerine yapılan ihracat toplam ihracatın yaklaşık %9’unu oluşturmaktadır ki, özellikle AB ülkeleriyle kıyaslandığında ŞİÖ üyelerine gerçekleştirilen ihracat çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu ülkelerden yapılan ithalat ise toplam ithalatın yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır. Türkiye 2021 yılında ŞİÖ üyesi ülkelere karşı 54 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir. Dış ticaret açığının bu denli yüksek olmasının nedeni petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünlerinde Türkiye’nin dışa bağımlı olması ve artan enerji ihtiyacının önemli bir kısmını ŞİÖ ülkelerinden karşılamasıdır.

Tablo 3. Türkiye’nin Şangay Ülkeleri ile Dış Ticareti (2021)

Ülke	Türkiye’nin İhracatı (Milyar \$)	Türkiye’nin İthalatı (Milyar \$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)
Çin	3,662	32,238	-28,576
Rusya	5,774	28,959	-23,185
Kazakistan	1,288	1,595	-307
Kırgızistan	0,749	0,086	663
Özbekistan	1,841	1,800	41
Tacikistan	0,258	0,195	63
Hindistan	3,662	7,936	-4,277
Pakistan	0,773	0,314	459
İran	2,770	2,823	-53
TOPLAM	20,780	74,946	-54,166

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 3'deki veriler değerlendirildiğinde ŞİÖ üyesi ülkeler arasında dış ticaretin, Türkiye'nin lehine olduğu sadece dört ülke (Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan ve Türkmenistan) vardır. Türkiye'nin bu ülkeler ile yapmış olduğu ticaret oldukça düşüktür. ŞİÖ üyeleri arasında Çin, Rusya, Hindistan, Kazakistan ve İran'ın Türkiye ile yapmış olduğu dış ticaret hacmi her ne kadar istenilen seviyede olmasa da, yine Türkiye'nin aleyhine işlemektedir.

5. LİTERATÜR

Dünya genelinde, özellikle de yükselen ekonomilerde döviz kurlarının dış ticaret üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar oldukça yaygındır. Fakat bu çalışmaların sonuçları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, uygulanan ülke gruplarına ya da kullanılan değişken türlerine göre farklılık göstermektedir. Bu kapsamda literatürdeki çalışmalar aşağıdaki şekilde görülmektedir;

Kızıldere vd. (2013), çalışmalarında 1994-2010 dönemi verilerini kullanarak seçilmiş yükselen ekonomiler için dış ticaret yapısının döviz kuru karşısında nasıl şekillendiği incelenmiştir. Yükselen ekonomiler olarak Arjantin, Brezilya, Çin, Mısır, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Meksika, Malezya, Fas, Peru, Filipinler, Polonya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye ve Venezuela'dır. Panel ARDL analizinin uyguladığı çalışma sonucunda, kur oynaklığının kısa dönemde ihracat üzerinde negatif, uzun dönemde ise pozitif etkisi görülürken, ithalat üzerinde ise anlamlı sonuçlar elde edilememiştir.

Asteriou vd. (2016), Meksika, Endonezya ve Türkiye örneğinde döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada Panel ARDL analizi ve Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ise Türkiye dışında diğer ülkelerin uzun dönemde döviz kuru ile dış ticaret arasında bir ilişki görülmemiştir. Kısa dönem için Endonezya ve Meksika'da döviz kurundan dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik görülürken, Nijerya'da ise ihracat talebinden döviz kuruna doğru bir nedensel ilişki elde edilmiştir. Türkiye'de ise herhangi bir nedensellik saptanamamıştır.

Begovic ve Kreso (2017), çalışmalarında Avrupa'nın 17 ülkesi ve Türkiye'ye ait döviz kuru ve dış ticaret dengesini panel veri analiz yöntemiyle araştırmışlardır. 2000-2015 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çalışmada, döviz kurunun değer kaybetmesinin dış ticareti negatif etkilediği görülmüştür.

Dam ve Şanlı (2019), BRICS-T yükselen ülke grubunun dahil olduğu çalışmada döviz kurlarının dış ticaret açığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada 1996-2017 döneminin verileri kullanılarak panel ARDL analizi ve nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda, döviz kurundan dış ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik görülürken, uzun dönemde de enflasyon ve dış açık arasında pozitif ilişki saptanmıştır.

Tunç (2021), gelişmekte olan ülkelerdeki dış açıklığın döviz kuru kaynaklı krizler kapsamında değerlendirdiği çalışmada Brezilya, Kolombiya, Malezya, Meksika, Paraguay, Venezüella, Bolivya, Kamerun, Kanada, Şili, Kostarika, Kıbrıs, Dominik Cumhuriyeti, Gabon, Yunanistan, İsrail, Malta, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Sudi Arabistan, Güney Afrika, Tunus, Uruguay'ın yer aldığı 25 gelişmekte olan ülke analize dahil edilmiştir. 1980-2019 yılları verileri ile panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada sonucunda, döviz kurundaki bir birimlik artışın ihracatı 33 birim artırarak yüksek duyarlılık ölçülmüştür.

Can ve Kılıç (2021) BRICS-T ülkelerinde döviz kurunun dış ticaret etkisini çalışmalarında incelemişlerdir. 1996-2018 yıllarına ait veriler ile panel veri analiz yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda döviz kurunun büyüme, enflasyon ve dış ticaret dengesi arasında pozitif ilişki görülmüştür.

Akçacı ve Yılmaz (2021) ülkelerin dış açıklığın sonucu olarak ar-ge ve teknolojiye dayalı büyümeye yöneldiği bakış açısıyla yaptıkları çalışmada G-8 ve Türkiye örneğinde incelemişlerdir. Westerlund eşbütünleşme ve panel veri analiz yöntemi uygulanarak 1996-2018 yıllarındaki veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Westerlund eşbütünleşme analizinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişki görülmüştür. Regresyon sonucuna göre ise ar-ge harcamaları ve dış açıklık arasında pozitif ilişki, döviz kuru ve dış açıklık arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir.

Zeybek Tekin ve Kesbiç (2022) çalışmalarında gelişmekte olan 17 ülke üzerinde döviz kuru, büyüme ve dış ticaret ilişkisi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Türkiye, Brezilya, Arjantin, Macaristan, Endonezya, Meksika, Çek Cumhuriyeti, Çin, Hindistan, Şili, Mısır, Polonya, Rusya, Güney Afrika, Pakistan ve Tayland, Filipinler'i kapsayan çalışmada 1996-2020 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, döviz kurunun ithalat üzerinde uzun dönemde pozitif ilişkisi görülürken, ihracat üzerinde ise uzun dönemde anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır.

Tekin ve Merdivenci (2022) Türkiye, Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Meksika ve Endonezya ülkelerini kapsayan çalışmalarında dış ticareti etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada çekim modeli ve panel veri analizi uygulanmıştır. 2000-2018 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı çalışma bulgularında Türkiye'nin bu ülkeler ile ticaretinde GSYİH ve nüfus değişkenlerinin anlamlı ve pozitif ilişkisi elde edilmiştir.

6. EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmada veri setini oluşturan ülkeler Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan Hindistan, Pakistan ve İran'ın yer aldığı ŞİÖ ülkeleri oluşturmaktadır. Veriler yıllık olup, dokuz ülkeye ait 1997-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak dış ticaret açığı verileri kullanılırken, açıklayıcı değişken olarak ise döviz kuru değişkeni kullanılmıştır. Analizde aşamasında Eviews ve Stata paket programları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, <https://www.worldbank.org/> kaynağından elde edilmiştir.

Panel veri analizlerinden elde edilen sonuçların güvenilirliği, durağanlık kavramının büyük önem taşıdığı bir noktada bulunmaktadır. Durağanlık, bir zaman serisinin ortalama, varyans ve otokovaryans özelliklerinin zaman içinde değişmemesi durumu olarak açıklanabilir. Bu tanımlı temel olarak durağanlık, zaman serilerinin uzun dönemde belli bir değere yaklaşması veya belirli bir değer çevresinde dalgalanması şeklinde anlaşılabilir. Durağan olmayan serilerle yapılan tahminler, sahte regresyon sorununa yol açarak analiz sonuçlarının güvenilirliğini zedeler. Bu nedenle panel zaman serisi analizlerinde durağanlık özelliğinin incelenmesi önemlidir (Yerdelen Tatoğlu,2018: 3-4).

Uygulamada kullanılan bir panel verilerinde yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi durumunda bulgular sapmalı ve hatalı elde edilebilmektedir (Chudik vd. 2011: 46-47). Bir çalışmada yatay kesit bağımlılığının incelenmesi de uygulanacak olan birim kök testlerinin seçiminde büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla güvenilir bulgulara ulaşabilmek için öncelikle yatay kesit bağımlılığının incelenmesi gerekmektedir (Kubar, Muzoğlu, 2022: 11).

Yatay kesit bağımlılığını inceleyen üç farklı test yer almaktadır. İlk test, Breush-Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM (Lagrange Multiplier) testidir. Bu test, panel veri setinin kullanımında zaman boyutunun (T) kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda tercih edilmektedir. İkinci test ise Bias-corrected LM testidir. Bu test hem zaman boyutu hem de kesit boyutunun büyük olduğu ve aynı zamanda normal dağılım gösterdiği koşullarda uygundur. Üçüncü test, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen ölçeklenmiş LM testidir ve daha kapsamlı bir yaklaşım sunar. Son olarak, Pesaran CD testi, panel veri boyutunun verilerin gözlemlendiği zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda tercih edilir² (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152-153). Bu bağlamda eğer değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmuyorsa, birinci nesil panel birim kök testleri kullanılır. Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır (Pesaran, 2008, s.109).

Çalışmada analizinde yer alan panel veri setinin zaman boyutu (T=25) ve kesit boyutu (N=9) olması sebebiyle yani T>N olması dolayısıyla yatay kesit bağımlılık testlerinden Breush-Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) test istatistiği dikkate alınacaktır. Mevcut değişkenlere uygulanan yatay kesit bağımlılık test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Test	İstatistik	P-Değeri
Dış Açık	Breusch-Pagan LM	350.1313	0.0000*
Döviz Kuru	Breusch-Pagan LM	590.1504	0.0000*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

² Koçbulut, Ö., Altıntaş, H. (2016). "İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeler Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırımlı Panel Eşbütünleşme Analizi". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 48, ss.145-174.

Yatay kesit bağımlılığında dikkate alınan Breush-Pagan (1980) LM test sonuçlarına göre, değişkenlerin tümü için olasılık değeri incelendiğinde, yatay kesit bağımlılığı yoktur varsayımını içeren H_0 hipotezi reddedilerek yatay kesit bağımlılığı vardır sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu durumda birinci nesil panel birim kök testinin uygulanması sapmalı sonuçlar elde edilmesini sağlayacağı için ikinci nesil birim kök testi uygulanması gerekmektedir.

Parametrelerin durağanlık sınaması için Pesaran (2004) (CIPS) birim kök testi sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Panel Birim Kök Testleri

Pesaran (2007) Panel Birim kök Testi (CIPS)				
Değişkenler	Trendsiz		Trendli	
	Z İstatistiği	Olasılık	Z İstatistiği	Olasılık
Dış Açık (0)	-1.359	0.087	-1.295	0.098
Dış Açık (1)	-8.888	0.000	-7.676	0.000
Döviz Kuru (0)	0.621	0.022	0.731	0.768
Döviz Kuru (1)	-4.719	0.000	-3.871	0.000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Panel veri kullanılarak yapılan tahminler genellikle statik panel veri analiz yöntemleri uygulanarak gerçekleştirilir. Aynı zamanda bu yaklaşım gecikmeli değerlerin etkisini göz ardı edebilir. Bu sorunu çözmek amacıyla, dinamik panel veri yöntemleri eğim katsayılarının homojen olduğu kabulüyle geliştirilmiştir. Ancak yapılan testler eğim katsayılarının genellikle heterojen olduğunu göstermektedir. Bu da parametrelerin ortalama değerlerinin güvenilir ve yanıtıcı tahminler üretebileceği anlamına gelir. Bu nedenle Pesaran vd. (1999) tarafından diğer panel veri tahmin yöntemlerinden farklı olarak, parametrelerin heterojenliğini dikkate alan Ortalama Grup (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Bu tahmin yöntemleri içinde uygun modelin karar verilmesi Hausman sınaması ile yapılmaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 1999: 629).

Tablo 6: Hausman Sınaması

	(b) mg	(B) pmg	(b-B) Fark	$\sqrt{\text{diag}(V_b - V_B)}$ Std. hata
Döviz Kuru	1.0709	-0.9402	1.0709	7.3208

$\chi^2(1) = (b-B)[(V_b - V_B)^{-1}](b-B) = 2.14$
 $\text{Prob} > \chi^2 = 0.1435$
 * b = H_0 ve H_a altında tutarlı.
 B = H_a altında tutarsız, H_0 altında etkin.

Hausman sınaması sonuçları değerlendirildiğinde ARDL modeli için PMG tahmincisi etkindir ve uygulanacak modelin Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahminci olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 7: Şangay Ülkeleri Geneli İçin Panel ARDL Uzun ve Kısa Dönem Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dış Açık				
Test Adı: ARDL				
Gözlem Dönemi:				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z	p- değeri
Uzun Dönem				
Döviz Kuru	-9.4029	2.3950	-3.93	0.000
Kısa Dönem				
ECM	-1.1515	0.0902	-12.75	0.000
Döviz Kuru	6.7308	6.7108	1.00	0.316
C	2.3209	1.8909	1.23	0.0206

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7'de yer alan Panel ARDL Ortalama Grup (MG) analizi sonuçları değerlendirildiğinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan Hindistan, Pakistan ve İran'ın yer aldığı ŞİÖ ülkeleri geneli için uzun dönem sonuçlarında döviz kuru %1'de istatistiki olarak anlamlı ve ters yönlü bir ilişkiye sahiptir. Döviz kurundaki %1'lik bir artış dış ticaret açığında -9.40 birim azalışa neden olduğu görülmektedir. Bu durum değerlendirildiğinde döviz kuru arttığında dış açığın azalması, ülkenin mal ve hizmet ticaretinde ithalatın ihracattan daha az olması sonucunu ifade eder. Bu durum, yerel para biriminin yabancı para birimine karşı değer kazandığı ve bu artışın dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği anlamına gelir.

Kısa dönem etkiler incelenirken hata düzeltme modeline dayanmaktadır. ECM katsayısı olarak ifade edilen hata düzeltme katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması beklenmektedir. Bu beklenen durum hata düzeltme katsayısının işlevsel bir konumda olduğunu açıklamaktadır.

ECM katsayısı daha net bir ifade ile bağımlı değişkende kısa dönemde meydana gelecek sapmalar yaşansa da uzun dönemde değişkenlerin yeniden dengeye geleceklerini açıklamaktadır (Şengönül ve Tekgün, 2021: 91).

Bu kapsamda ŞİÖ ülkelerinin geneli için kısa dönem sonuçlar değerlendirildiğinde, öncelikle hata düzeltme katsayısı (ECM) beklendiği şekilde istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir -1.15 katsayı değerine sahiptir. Bu bulgu döviz kurunda sapmalar yaşansa da uzun dönemde yeniden dengeye geleceklerini açıklamaktadır. Kısa dönemde döviz kuru ve dış ticaret arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir.

Kısa dönemde döviz kuru ve dış ticaret arasında bir ilişki olması mümkündür ancak bu ilişki anlık dalgalanmaları, geçici etkileri ve hesaplanmayan farklı faktörleri de bünyesinde barındırdığı için oldukça karmaşıktır. Bu faktörler, fiyat esneklikleri, stok seviyeleri, kısa vadeli sözleşmeler, belirsiz ekonomik koşullar olabilmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin anlamsız bulguların yer alması da oldukça muhtemeldir.

Tablo 8: Her Ülkeler İçin Ayrı Panel ARDL Kısa Dönem Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	Standart Hata	z	p- değeri
<u>Çin</u>				
ECM	-0.7523	0.1879	-4.00	0.000
Döviz Kuru	6.0109	2.5909	2.32	0.020
<u>Rusya</u>				
ECM	-1.1699	0.2681	-4.36	0.000
Döviz Kuru	4.6707	1.9109	0.02	0.980
<u>Kazakistan</u>				
ECM	-1.4153	0.1944	-7.28	0.000
Döviz Kuru	1.1524	1.0968	1.05	0.293
<u>Kırgızistan</u>				
ECM	-1.2703	0.1967	-6.46	0.000
Döviz Kuru	-7.7707	4.9607	-1.57	0.117
<u>Özbekistan</u>				
ECM	-0.9546	0.2253	-4.24	0.000
Döviz Kuru	2.9107	2.4707	1.18	0.239
<u>Tacikistan</u>				
ECM	-1.3394	0.2495	-5.37	0.000
Döviz Kuru	-3.3008	1.5408	-2.15	0.032
<u>Hindistan</u>				
ECM	-1.3055	0.2327	-5.61	0.000
Döviz Kuru	-1.0408	7.3008	-0.14	0.886
<u>Pakistan</u>				
ECM	-0.7354	0.1820	-4.04	0.000
Döviz Kuru	4.8308	2.1408	2.25	0.024
<u>İran</u>				
ECM	-1.4211	0.2114	-6.72	0.000
Döviz Kuru	6.9521	3.5432	1.96	0.050

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Kısa dönem sonuçlar değerlendirildiğinde toplam dokuz ülke için de ECM katsayıları istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü bulunmuştur. Açıklayıcı değişkenlerde ise sadece Çin, Tacikistan, Pakistan ve İran anlamlı bulguları yer almaktadır. Çin, Pakistan ve İran'da döviz kuru ile dış ticari açıklık kısa dönemde pozitif ilişkili olurken Tacikistan ise negatif ilişkili olduğu elde edilmiştir. Diğer ülkelerde anlamlı katsayı sonuçları elde edilememiştir.

Kısa dönemde döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi etkileyen çeşitli faktörler olabilir. Bunların başında kısa dönemde mal ve hizmetlerin fiyat esnekliklerinin döviz kuru değişikliklerine nasıl tepki verdiğini ön planda olabilmektedir. Fiyatlar hızla ayarlanamadığı için döviz kuru değişiklikleri dış ticaret üzerinde daha az etkili olabilir.

Bunun dışında stok seviyeleri ve siparişler de döviz kuru değişikliklerinin ithalat ve ihracat üzerindeki etkisini kısa dönemde etkileyebilir. Firmalar, mevcut stoklarına veya siparişlere göre hızlı bir şekilde tepki verebilirler. Ayrıca döviz kuru değişiklikleri, özellikle kısa vadeli döviz kuru sözleşmelerine veya döviz opsiyonlarına sahip olan firmaların davranışlarını etkileyebilir. Bir önemli etken ise zamandır. Kısa dönemde ticaret işlemlerinin tamamlanma süresi, döviz kuru değişikliklerinin dış ticarete olan etkisini belirleyebilir. Nitekim en önemli etkenlerden bir diğeri ise siyasi olaylar, ekonomik belirsizlikler veya krizler gibi faktörler, döviz kuru ve dış ticaret üzerinde ani etkilere neden olabilmektedir.

Kısacası toparlamak gerekirse, kısa dönemde döviz kuru ve dış ticaret açığı arasındaki ilişki daha dinamik ve karmaşıktır. Ani dalgalanmalar ve geçici etkilerle farklı ülkede farklı sonuçların görülmesi oldukça muhtemeldir.

SONUÇ

Şanghay İşbirliği Örgütü ülkelerinde dış ticaretin önemi oldukça büyüktür. Bu ülkeler arasında dış ticaret, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, işbirliğini güçlendirmek ve bölgesel kalkınmayı desteklemek için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.

Dış ticaret üye ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonu ve işbirliğini artırmada da etkili bir rol üstlenmektedir. Ülkeler arasında ticaretin artırılması, ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesini, yatırım fırsatlarının genişlemesini ve teknoloji transferinin teşvik edilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda farklı ülkelerin ekonomik potansiyellerinin birbirine entegre edilmesi ve bu potansiyellerin en iyi şekilde değerlendirilmesi için de bir platform sunmaktadır.

ŞİÖ ülkeleri, enerji kaynakları, tarım ürünleri, sanayi malları ve hizmetler gibi çeşitli alanlarda ticaret yapmaktadır. Bu ticaret, üye ülkelerin ekonomik çeşitliliğini artırırken, aynı zamanda işbirliği, rekabet ve karşılıklı bağımlılığı da desteklemektedir. Dış ticaret aynı zamanda yerel üreticilerin uluslararası pazarlara erişimini sağlayarak rekabetçiliği artırabilme potansiyeli bulunmaktadır. Bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında da dış ticaretin önemi büyüktür. Ekonomik işbirliği, siyasi ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada dış ticaretin önemi göz önünde bulundurularak Şangay Ülkelerinde döviz kurunun dış ticaret açığını nasıl etkilediği ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada Panel ARDL analiz yöntemi uygulanmıştır. Çalışma bulgularında uzun dönemde döviz kuru ve dış ticari açık arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, döviz kuru arttığında dış açıkta bir azalma meydana geliyorsa öncelikle ihracatın rekabetçiliğini artıran bir etken olabilmektedir. Çünkü yerel para biriminin değeri yükselirse, ihracat mallarının yabancı ülkelerdeki alıcılar için daha ucuz hale gelir. Bu durum, yabancı ülkelere daha fazla talep gelmesine ve ihracatın artmasına yol açabilir. Diğer bir durum ise ithalatın azalmasıdır.

Bu durumda ise döviz kuru artışı ithal mallarının maliyetini artırabilir. Bu, tüketimde yerel ürünlere yönelme eğilimini artırabilir ve ithalatın azalmasına neden olabilir. Bir başka seçenek ise dış ticaret dengesinin iyileşmesidir ki bu durumda da ihracattaki artış ve ithalattaki azalma bir araya geldiğinde, dış ticaret dengesi (ihracat ile ithalat arasındaki denge) iyileşebilir. Bu da dış açığın azalması anlamına gelir. Nitekim döviz kuru arttığında dış açığın azalması, ülkenin dış ticaretinin dengeye gelmesi veya daha olumlu bir görünüm sağlayacağı anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak Şanghay İşbirliği Örgütü ülkelerinde dış ticaret, ekonomik, politik ve sosyal birçok alanda olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu ülkeler arasında işbirliğini artırarak, ticaretin çeşitliliğini sağlamak ve ekonomik entegrasyonu desteklemek, dış ticaret bölgesinin kalkınmasına ve refahın artmasına katkı sağlayan önemli bir unsurdur. Bu çalışma ile Şanghay İşbirliği Örgütü ülkelerinin dış açığının azalması, bölgesel işbirliği ve ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesiyle birlikte, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istikrarın desteklenmesine önemli bir katkı sağlayarak politika yapıcılara farklı bir bakış açısı sunulması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçacı, T., Yılmaz, Ö. (2021). “G-8 Ülkeleri ve Türkiye’de Dışa Açıklık, Ar-Ge Harcamaları ve Reel Döviz Kuru İlişkisi Üzerine Panel Veri Analizi”. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. 5(2), 381-399
- Alimov, R. (2020). *The Role of the Shanghai Cooperation Organization in Counteracting Threats to Peace and Security*, United Nations, 2020, <https://www.un.org/en/chronicle/article/roleshanghai-cooperation-organization-counteracting-threats-peace-and-security>, Erişim Tarihi (17.06.2022).
- Amirbek, A. (2016). “23-24 Haziran 2016 Şanghay İşbirliği Örgütü 15. Dönem Zirvesi”, *Eurasian Research Institute: Weekly E-Bulletin*, No 76, http://eurasian-research.org/sites/default/files/Haftalik_e-bulnen_12.07.2016-18.07.2016_No%2076.pdf, (03 Eylül 2022).
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü, T.C. Türk işbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. *Avrasya Etüdler*. 49/2016-1 (99-124)
- Asterious, D., Masatci, K., Pilbeam, K. (2016). “Exchange Rate Volatility And International Trade: International Evidence From The MINT Countries”. *Economic Modelling*. 58, 133–140. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.006>
- Begović, S., Kreso, S. (2017). “The Adverse Effect of Real Effective Exchange Rate Change on Trade Balance in European Transition Countries”. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci: Časopis za Ekonomsku Teoriju i Praksu*, 35(2):277-299.
- Can, G., Kılıç, C. (2021). “Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Brics-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. Cilt: 16, Sayı: 2, s. 48-59
- Chudik, A., Pesaran, M. H., ve Tosetti, E. (2011). “Weak and strong cross-section dependence and estimation of large panels”, *The Econometrics Journal*, 14(1), 46-47.
- Chung Chien-peng. (2004). “The Shanghai Co-operation Organization: China’s Changing Influence in Central Asia”, *The China Quarterly*, No. 180, 2004, pp. 992-993.

- Dam, M.M. ve Şanlı, O. (2019). Döviz Kurlarının Ticari Dışa Açıklık Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir Panel ARDL Analizi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 2(11): 781-800.
- Eren, E. (2017). “Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”. Strategic Public Management Journal, Volume 3, Issue 5, pp. 77-94
- Haas, M., Frans-Paul van der Putten, F.P. (2007). “The Shanghai Cooperation Organisation Towards a Full-Grown Security Alliance?”, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, Den Haag, . S:7.
- Kızıldere, C., Kabadayı B., Emsen, Ö.S. (2013) “Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişmelerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 3.
- Kubar, Y., Muzoğlu, Ş., (2022), İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: Yükselen Ekonomiler Üzerine Panel ARDL Analizi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 14 (1): 1-22., <https://doi.org/10.55827/ebd.1034214>
- Koçbulut, Ö., Altıntaş, H. (2016). “İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeler Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırımlı Panel Eşbütünleşme Analizi”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 48, ss. 145-174.
- Kessikbayev, A. (2012). “Şanghay Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup’a Doğru”. TASAM, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/145/sanghay_beslisinden_sanghay_isbirligi_organizasyonu, (14 Eylül 2022).
- Mere, M.(2021). “Türkiye’nin Avrupa Birliği ve Şangay İşbirliği Örgütü Ülkeleriyle Ticari İlişkisi: Panel Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ampirik Analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özdaşlı, E. (2012), “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 4, Sayı 6, ss. 108-122
- Özalp, M. (2019). “Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Olası Üyeliğinin Avrasya Politikasına Etkileri”. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (4): 3439-3469.
- Öztürk, M. (2014). “Şangay İşbirliği Teşkilatı’nın Uluslararası İlişkiler Tasarımı”, Avrasya Etüdleri, 43/2014-1 (249-268).
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. Journal of the American Statistical Association, 94(446), 621–634. <https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156>
- Şengönül, A., Tekgün, B. (2021). “Phillips Eğrisinin Panel ARDL Analizi: Türkiye’deki Bölgeler Arası Bir Uygulama”. International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences. Vol: 4 Issue: 2. Ss. 81-97.
- Tekin, M., Merdivenci, F. (2022). “E7 Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Panel Veri Analizi: Çekim Modeli Yaklaşımı”. Sosyoekonomi. Vol. 30(51), 407-426.
- Tunç, H. (2021). “Gelişmekte Olan Ekonomilerde İhracatın Reel Efektif Döviz Kuru Endeksine Olan Duyarlılığı: Panel Veri Analiz”. Gümrük Ticaret Dergisi. (25) s. 12-24.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). Panel Zaman Serileri Analizi (2. b.). İstanbul, Türkiye: Beta Basım Yayım Dağıtım.

- Yücesan, M., Torun, M.veKurt, S. (2017). “Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz “. Journal of International Social Research,10(52):1288-1297.
- Yuan, Jing-Dong. (2010). “China’s Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”. Journal of Contemporary China, 19/67: 855-869.
- Zeybek Tekin, Ö., Kesbiç, C.Y. (2022). “1996-2020 Dönemi İçin Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme, Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Panel Veri Analizi”. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 8(1): 30-46.
- Wu, G. (2008). “China Turns to Multilateralism: Foreign Policy and Regional Security”. New York: Routledge. Pp:111
- Weitz, R. (2006). “Shanghai summit fails to yield NATO-style defence agreement”. Jane’s Intelligence Review, August 2006,s:40-43.
- Wu, J.(2005). “Will SCO Become Another Warsaw Pact?”, Economic and Political Weekly, Vol.40, No.39 September 2005, pp. 4205-4207.